

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ У ДОСЛІДЖЕННІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНОГО РИНКУ

Львівський національний університет ім. Івана Франка,
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України,
кафедра банківського і страхового бізнесу,
79008, м. Львів, просп. Свободи, 18,
тел. 032-296-45-89,
e-mail: kfbank@franko.lviv.ua

Анотація. Стаття спрямована на дослідження суті та змісту державного регулювання валютного ринку. Розглянуто поняття управління, регулювання, державне регулювання, ринок, валютний ринок і державне регулювання валютного ринку. Автор окремо досліджує кожну складову зазначеного явища й, аналізуючи їх, пропонує власну дефініцію.

Ключові слова: валютний ринок, державне регулювання, економічні відносини, керування, регулювання, ринок, управління.

Annotation. The article aims to study the nature and content of the state regulation of the foreign exchange market. The author considers the control, regulation, government regulation, market, currency market and state regulation of foreign exchange market. The author examines each component separately, investigates of the occurrence and he offers his own definition by analyzing them.

Key words: economic relations, foreign exchange market, government regulation, market, management, regulation.

Вступ. У глобалізаційному ХХІ столітті міжнародна торгівля стала особливо поширеною. Такий вид торгівлі передбачає обіг різноманітних національних валют. Обмін цих валют відбувається на валютному ринку, учасниками якого нині є центральні банки, комерційні банки, приватні корпорації, уряди, валютні спекулянти тощо. Зважаючи на значний обсяг цього ринку, держава просто зобов'язана втручатися та наводити лад. Зокрема, здійснювати державне регулювання національного валютного ринку.

У час економічної кризи, коли відбувається стрімка девальвація національної грошової одиниці, увага не тільки економістів, а й простих громадян прикута до ситуації на валютному ринку. Тому дуже важливе значення має розуміння суті державного регулювання валютного ринку. У сучасній економічній літературі не приділялося достатньо уваги цьому поняттю і, на нашу думку, дефініція державного регулювання валютного ринку сформульована не зовсім чітко та однозначно. Нині економістам важливо знайти таке формулювання змісту державного регулювання валютного ринку, яке відобразить сучасний зміст цього поняття.

Категоріально-понятійний апарат державного регулювання валютного ринку досліджувався вченими в основному лише як певний елемент у контексті державного регулювання загалом. Наукові напрацювання державного регулювання валютного ринку не є значними й потребують подальшого вивчення. Цією проблематикою займалися Л. Дідківська, І. Михасюк, С. Чистов, які, власне, розглядали державне регулювання валютного ринку як елемент державного регулювання економіки [7]. О. Дзюблюк вдало характеризує валютне регулювання як складову валютної політики держави [3]. Певна увага державному регулюванню саме валютного ринку приділена В. Гриньовою [2], В. Міщенком, Л. Швайкою [13], які розглядають регулювання валютного ринку поряд з регулюванням інших видів ринку. Також державне регулювання валютного ринку в умовах ринкових відносин досліджується І. Галицею [4]. Проте необхідність ефективного регулювання валютних відносин потребує подальших поглиблених досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є розкрити категоріально-понятійний апарат державного регулювання валютного ринку, показати всю сукупність елементів, з яких він

складається, що дасть змогу побачити його теоретичну конструкцію, а отже, зрозуміти важливість його значення.

Результати. Державне регулювання полягає в створенні системи норм, що регулюють діяльність об'єкта регулювання та визначають загальні принципи діяльності, які формують порядок здійснення нагляду й відповідальність за порушення. Економічна суть державного регулювання змінюється залежно від його об'єкта. Категоріально-понятійний апарат державного регулювання валютного ринку доцільно розглянути за допомогою аналізу, тобто розчленувавши на частини, дослідити кожен частину окремо. Таке розкладання дасть змогу ретельно дослідити всі складові елементи державного регулювання валютного ринку та зрозуміти його категоріально-понятійний апарат.

Насамперед зазначимо, що особливістю будь-якого регулювання є те, що воно завжди має форму свідомої примусової дії. Регулювання ніколи не може бути однаковим для всіх сторін, до яких воно має відношення: для одних воно несе вигоди, для інших – утрати.

Регулювання часто плутають з управлінням, вважаючи, що ці поняття тотожні. Проте, на нашу думку, між ними існують певні відмінності. Найпоширенішими, хоча не єдиними, є теорії, згідно з якими регулювання – лише частина управління. Зокрема, А. Шегда складовими управління розглядає визначення цілей, планування, організацію, координування, регулювання, мотивацію, керівництво та контроль діяльності, облік діяльності, аналіз діяльності [14]. Управління як галузь наукового знання містить у собі положення й висновки філософії, історії, економіки, соціології, психології, педагогіки, кібернетики, ергономіки, праксеології, інформатики та інших наук [10, с.7]. Тому детальніше розглянемо регулювання як важливу частину творчого процесу управління.

Саме управління можна розглядати в багатьох ракурсах, зокрема, як науку, як мистецтво, як функцію, як процес та як апарат. Управління як наука – це система впорядкованих знань у вигляді концепцій, теорій, принципів, способів і форм управління [1]. Проте такий підхід, на нашу думку, буде не надто точним, адже наука – це насамперед, діяльність щодо отримання нового знання, а не сукупність знань. Управління як мистецтво – це здатність ефективно застосовувати дані науки управління в конкретній ситуації (*про управління як мистецтво говорив ще грек Демокрит, який казав, що мистецтво управляти є найвищим з усіх мистецтв*). Із цим певною мірою можна погодитися, адже управління справді можна розглядати як досконале вміння в якійсь справі чи галузі. Проте такий досить поширений нині підхід суперечить попередньому, оскільки мистецтво на відміну від науки часто має суб'єктивний характер. Управління як функція – цілеспрямований інформаційний вплив на людей та економічні об'єкти з метою спрямувати їх дії та отримати бажані результати. Якщо розглядати такий підхід з точки зору Гете, який казав, що “функція – це існування, мислиме нами в дії”, то з таким підходом справді можна погодитися [11]. Управління як процес – сукупність управлінських дій, які забезпечують перетворення ресурсів на “вході” у продукцію на “виході”. При такому підході варто зазначити, що важливою рисою процесу, як такого, є послідовність, і тому доцільніше буде в це формулювання вставити слово “послідовних” перед словосполученням “управлінських дій”. Управління як апарат – сукупність структур і людей, що забезпечують використання і координацію всіх ресурсів соціальних систем для досягнення їх цілей. Такий підхід є достатньо життєздатний, проте його слабкість, на нашу думку, в тому, що не зазначають повноваження й обов'язки відповідальних осіб. А це може призвести до нерозуміння ними мети управління. Зазвичай управління будь-яким об'єктом, його компонентами та процесами з метою підвищення ефективності функціонування відбувається на всіх його етапах: створення, формування, розвитку, становлення, функціонування тощо. Проглянувши вищенаведені визначення суті управління, можна зробити такі попередні підсумки: управління – це діяльність свідомо; управління повинно бути безперервним; управляти означає керувати, причому керувати вміло; кінцевою метою управління є досягнення бажаного результату. Отже, вважаємо,

управління – це свідоме безпосереднє безперервне керування об'єктом з метою досягнення запланованого результату.

Ефективність управління визначається адекватністю дій управління щодо об'єкта управління. Залежно від поставлених цілей управління може бути тактичним і стратегічним. Також управління можна поділити на ситуаційне – прийняття стратегічних рішень у міру виявлення потенційних проблем і цільове – метод управлінської діяльності, оснований на виділенні найбільш важливих у даний період завдань, на здійснення яких спрямовуються головні зусилля керуючої організації.

Управління будь-яким процесом починається з того, що цей процес виокремлюють як певний об'єкт. Для впливу на нього регулятор створює та призначає відповідні органи, здійснює планування заходів, спрямованих на досягнення цілей, і встановлює так звані правила поведінки кожного органу в межах запланованих заходів. Виникає динаміка управління, яка потребує постійного контролю [5, с.14].

Розглянувши суть управління, висвітливо одну з його основних частин, а саме – регулювання. Як уже зазначалося, регулювання є підмножиною управління. Управління передбачає різностороннє багатовекторне втручання в процес. Регулювання є значно вужчим поняттям та означає вносити порядок у певну діяльність, налагоджувати правильну взаємодію частин системи, передбачає також різноманітні опосередковані методи впливу, що мають стимулювальну дію на об'єкт регулювання. Регулювання, крім прямого безпосереднього втручання, передбачає саморегулювання (тобто опосередковане втручання). Зокрема, за повне саморегулювання ринку виступали англійські економісти А. Сміт і Д. Рікардо. Дуже часто вважають, що саморегулювання – це просто передача частини прав щодо встановлення правил і контролю об'єкта регулювання. Але, на нашу думку, саморегулювання дуже часто проявляється в створенні таких умов, за яких об'єкт регулювання, керуючись власним меркантильним інтересом, робить кроки, які безпосередньо вигідні самому регулятору. Зокрема, уже згадуваний А. Сміт зазначав, що людина, забезпечуючи власні інтереси, часто більш дієво служить інтересам суспільства, ніж коли це намагається робити свідомо.

Невід'ємними атрибутами регулювання є нагляд і контроль. Нагляд означає процедуру постійного моніторингу за встановленими регулятором правилами (нормативно-правові акти, інструкції, листи, роз'яснення). Адже недостатньо лише встановити добрі правила, а важливо також забезпечити їх неухильне виконання. Потрібно зауважити, що нагляд оцінює діяльність відповідної особи лише з позиції законності, а не доцільності. Якщо регулювання передбачає встановлення юридичних правил чи адміністративних вимог, що пред'являються органами влади, то нагляд означає процедуру постійного моніторингу за відповідністю цих вимог. Загалом нагляд можна визначити як діяльність щодо створення ефективної системи оперативного реагування на відхилення від установлених регулятором правил.

Контроль полягає в застосуванні валютних обмежень, державних заходів нагляду, реєстрації, статистичному обліку, санкцій за порушення встановлених правил видання нормативно-правових актів, процесі спостереження за діяльністю учасників валютного ринку й адміністративно-вольовому впливі на їх діяльність.

Як бачимо, регулювання є частиною управління і передбачає прямі та опосередковані дії. Таким чином, запропонуємо просте й, на нашу думку, найбільш точне визначення регулювання, за яким регулювання – це діяння суб'єкта (прямі та опосередковані дії), спрямоване на об'єкт з метою досягнення запланованого результату. Діяння означає, що заходи регулювання включають у себе як активні дії, так і пасивне споглядання, якщо немає відхилення від бажаного стану справ.

Розглянувши суть та особливості процесу регулювання, розглянемо регулювання залежно від суб'єкта, що його здійснює.

Найбільш загальним регулятором, який намагається регулювати по суті всі процеси, що відбуваються в межах цілої країни, є держава, яка в особі уповноважених нею органів

здійснює державне регулювання економіки. Державне регулювання економіки нараховує тисячоліття. Ще Платон і Арістотель пробували розробити ідеальну модель держави, де управління було б найраціональнішим. І донині вчені по-різному висловлюють свої думки стосовно державного регулювання. На думку професора І. Михасюка, державне регулювання економіки – це сфера діяльності органів державної влади щодо цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів господарювання шляхом застосування різноманітних методів і засобів [7, с.32]. Л. Дідківська, Л. Головка визначають державне регулювання економіки як систему заходів держави для здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення нормальних умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки й усього суспільства. На нашу думку, таке визначення є достатньо повним, оскільки воно розкриває функції, цілі й об'єкти державного втручання в економіку та поведінку громадян. Можемо лише відзначити, що в цьому твердженні йдеться про створення умов лише функціонування ринку, а не береться до уваги створення умов та можливостей розвитку. С.М. Чистов пропонує розглядати державне регулювання за теоретичним і практичним поглядами. Зокрема, з теоретичного погляду державне регулювання економіки – це система знань про сутність, закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на перебіг соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики. З практичного ж погляду державне регулювання економіки – це сфера діяльності держави щодо цілеспрямованого впливу на поведінку суб'єктів господарювання з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики [5, с.15].

Як бачимо, державне регулювання найчастіше розглядають як вплив держави та як сферу діяльності. Зокрема, державне регулювання як вплив держави – це організуючий і регулюючий вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою її впорядкування та підвищення результативності [6, с.132]. Тоді як державне регулювання як сфера діяльності розглядається як сфера діяльності органів державної влади щодо цілеспрямованого впливу на поведінку об'єктів регулювання шляхом застосування різноманітних методів і засобів. Аналізуючи ці два підходи до розуміння суті державного регулювання, можна простежити певні недоліки в обох випадках. Зокрема, у першому підході державне регулювання розглядається лише як вплив на суб'єктів ринку, тоді як не менш важливим є регулювання самим об'єктом, скажімо, ринком. У другому підході державне регулювання визначається навпаки, більше як вплив на об'єкт регулювання, абстрагуючись від суб'єктів. Розглядаючи різні визначення суті державного регулювання, звернемо увагу на такі чинники: регулювання здійснюють органи державної влади; регулювати слід як поведінку суб'єктів, так і управляти об'єктом; метою державного

Дуда Б.Ю. Категорійно-понятійний апарат дослідження державного регулювання валютного ринку

регулювання є впорядкування, підвищення ефективності функціонування об'єкта регулювання; процес регулювання повинен бути безперервним (активне втручання, нагляд, контроль), зрозумілим, науково обґрунтованим, законним. Таким чином, на нашу думку, державне регулювання – це комплекс заходів, що здійснює держава в особі уповноважених нею органів, для впорядкованості, контролю та одержання запланованих результатів.

Види й спосіб регулювання загалом і державного регулювання зокрема залежать від об'єкта регулювання. Досліджуючи державне регулювання валютного ринку, насамперед, установимо сутність валютного ринку. З економічної теорії ринок – це місце взаємодії продавців і покупців для визначення ціни та необхідної кількості товару. Проте таке твердження показує сутність ринку дуже звужено. Доцільніше розглянути інше визначення, згідно з яким ринок – це сукупність відносин між суб'єктами ринку з приводу руху товарів і грошей, що ґрунтуються на взаємній згоді, а також еквівалентності та

конкуренції [3]. На ринку покупці, маючи гроші, купують певні товари. Залежно від того, які товари реалізуються на цьому ринку, установлюється назва ринку: валютний, праці, грошей, капіталів, товарів і послуг тощо. Спрощено валютний ринок можна розглядати як місце взаємодії покупців і продавців валюти, тобто національних грошових одиниць іноземних країн. Професор М. Савлук вважає, що валютний ринок доцільно розглядати за економічним змістом і за призначенням й організаційною формою. Зокрема, за своїм економічним змістом валютний ринок – це сектор грошового ринку, на якому урівноважуються попит і пропозиція на такий специфічний товар, як валюта. За своїм призначенням й організаційною формою валютний ринок – це сукупність спеціальних інститутів і механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продати-купити національну й іноземну валюту на основі попиту та пропозиції. Тобто валютний ринок включає в себе систему економічних відносин і сукупність інститутів. Схоже визначення валютного ринку подають економісти А. В. Калина, В. В. Осокіна, які зазначають, що валютний ринок – це складова частина грошового ринку, де зустрічаються попит і пропозиція на валюту [6, с.114]. Як бачимо, більшість економістів розглядають валютний ринок лише з точки зору купівлі-продажу іноземної валюти. Згідно з твердженням професора Дзюблюка, валютний ринок – це система економічних відносин, що виникають при здійсненні операцій щодо купівлі-продажу іноземної валюти за курсом, який формується на основі попиту й пропозиції [3, с.46]. На нашу думку, таке твердження є досить вдалим, але суть валютного ринку зводиться суто до валютно-обмінних операцій. Як бачимо, валютний ринок має всі елементи класичного ринку, проте особливістю такого виду ринку є його товар і ціна на ньому. Тому, вважаємо, валютний ринок – це сукупність регульованих та стихійних відносин, пов'язаних з обігом іноземної валюти.

Таким чином, розглянувши суть і значення таких понять, як регулювання, державне регулювання, ринок, валютний ринок, і на основі вищенаведеного запропонуємо власне визначення державного регулювання валютного ринку. Отже, державне регулювання валютного ринку – це сукупність заходів, що здійснює держава в особі уповноважених нею органів для регулювання, нагляду та контролю відносин між учасниками валютного ринку. Тобто завданням державного регулювання валютного ринку є не просто створити “правила гри”, але не менш важливим є безперервний нагляд і миттєве раціональне реагування на відхилення від бажаного стану справ.

Висновки. Отже, необхідність розуміння категоріально-понятійного апарату державного регулювання валютного ринку має важливе значення для ефективного державного регулювання економіки загалом і валютного ринку зокрема. Розчленувавши теоретичну конструкцію державного регулювання валютного ринку на складові елементи й окремо проаналізувавши кожен елемент, ми дійшли висновку, що державне регулювання валютного ринку передбачає заходи, які здійснює держава в особі КМУ, НБУ для регулювання, нагляду та контролю всіх відносин, пов'язаних з обігом іноземної валюти. Від взаємозв'язку, скоординованості таких заходів буде залежати ефективність регулювання валютного ринку і, відповідно, й ефективність регулювання економіки загалом.

1. Глоссарий.ru. – Режим доступа: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi? RTvwgirltol.
2. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – 756 с. – (Укр. мова).
3. Дзюблук О. В. Валютна політика : підручник / О. В. Дзюблук. – К. : Знання, 2007. – 422 с.
4. Галиця І. Державне регулювання в умовах ринкових відносин / І. Галиця // Економіка України. – 2002. – № 6. – С. 52–58.
5. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / [С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.
6. Єрмошенко М. М. Менеджмент : навчальний посібник / Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Стороженко О. А. ; [за заг. ред. М. М. Єрмошенка]. – К. : Нац. акад. управління, 2006. – 656 с.

7. Державне регулювання економіки / [І. Михасюк, М. Мельник, М. Крупка, З. Залога] ; за ред. І. Р. Михасюка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л. : Українські технології, 1999. – 640 с.
8. Калина А. В. Теорія економічного аналізу : навчальний посібник / А. В. Калина, В. В. Осокіна. – К. : МАУП, 2001. – 281 с.
9. Лобозинська С. М. Співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання в процесі координації банківської системи // Вісник національного лісотехнічного університету України. – 2007. – Вип. 17.2. – С. 182–189.
10. Пилипенко А. А. Менеджмент : підручник / Пилипенко А. А., Пилипенко С. М., Отенко І. П. – Х. : ІНЖЕК, 2005. – 456 с.
11. Философский энциклопедический словарь. – М. : Инфра-М. – 576 с.
12. Шатун В. Т. Основи менеджменту: навчальний посібник / В. Т. Шатун. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 376 с.
13. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навчальний посібник / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2006. – 435 с.
14. Шегда А. В. Основы менеджмента : учебное пособие / А. В. Шегда. – К. : Знання, КОО, 1998. – 512 с.
15. Ющенко В. А. Валютне регулювання : навчальний посібник / Ющенко В. А., Міщенко В. І. – К. : Знання, КОО, 1999. – 359 с.

Рецензенти:

Реверчук С. К. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету імені Івана Франка;

Скаска О. І. – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського інституту банківської справи УБС НБУ.